האהבה העצמית כאספקלריה להתבוננות על המידות

א. מבוא

במהלכה של התבוננות זו, ננסה לשרטט מהלך שתחילתו במימד האישי, בהבנת טרוניות סמויות החבויות בתוכנו, "תלונות" נגד ריבון העולמים אשר יכולות לעכב אותנו בעבודת ד'. ננסה למצוא את נקודת העומק אשר מתוכה הצרה נהפכת לצהר¹ – לפתח תקווה ולתובנה חדשה.²

נתמקד בעיקר בסוגיית 'האהבה העצמית'. האהבה העצמית היא אמנם מידה עיקרית ושורשית, אך היא יכולה לשמש גם כאספקלריא ודוגמא למידות הלא טובות שבתוכנו. נעסוק בסכנות האורבות למי ששקוע בה ללא אבחנה, ולעומת זה במעלות ובאושר העליון הצפוי למי שיזכך אותה ויעמידנה על מקומה הנכון ובהקשר מתאים ביחס לעצמו, לבוראו ולכלל ישראל. מתוך כך נבוא לחלק השני ונעמיק חקור בשורשה, שהוא אהבת החיים כולם, שם נמצא מעיין חיים של אהבה שככל שנטהר אותה ונגביר את עוצמתה לטוב, נמצא אושר עדי עד ותעצומות נפש לחיות חיים שלמים אמוניים ועליונים.

- .ו כתר שם טוב, הוספות ח.
- באן המקום להעיר הערה יסודית להבנה נכונה של דברינו. מטרת מאמר זה היא להתבונן בנושא המדובר מתוך דבריו של הרב זצ"ל. בדרך עבודתנו ננסה להגדיר כאן "מדרגות" והקשר בין פסקאות שונות בדברי הרב אך זאת למודעי, כי אין הכוונה לקבוע מסמרות בדברי הרב או לומר 'כזה ראה וקדש', אלא להציע לקורא ניסיון למהלך של התבוננות בכתבי הרב זצ"ל, דרך מושג או ערך מסוים שננסה לסדרו בצורה המתקבלת על הדעת והלר
- מטרת ההתבוננות היא להעמיק במושגי האמונה והעבודה של הרב זצ"ל כמתאמצים לגעת בשיפולי גלימתו – ומתוכם בעזרת ד' לזכות לחשוף קומות חיים שבכוחן לפרות ולרבות בתוכנו, להאיר את אופק דעת א-להים שלנו ולהוסיף אורה וחיים לנו ולסביבתנו.
- די לי אם אזכה לעורר למחשבה, ״יְשׁטְטוּ רבים ותרבה הדעת״ (דניאל י״ב, ד), ולוואי שנזכה לקבל טל חיים מתורת אמת של הרב זצ״ל להחיות את רוחנו.
- 3. ארחות צדיקים, שער הגאווה: "נדבר בו על מידת הגאוה, ומה טוב שנזדמן תחילה לכל השערים מפני חיוב האדם להיבדל ממנה, כי היא פתח לרעות רבות, ולא ראינו כזאת לרעה בכל המידות".

ב. הקדמה: כל מה שעושה ד', הכול לטובה

1. תהייה פנימית על המידות הלא טובות

כל אדם באשר הוא, בכל דור ובכל תקופה, חווה התמודדויות פנימיות עם עצמו. פעמים אנו מצליחים יותר ופעמים פחות, ועליות וירידות הן תדיר חלק ממהלך חיינו – עולם התמורות, "עולים ויורדים בו". למרות המחזור המתמיד של העליות והירידות, או שמא דווקא בגללו, האדם המתבונן, שלב רגיש פועם בקרבו, תמיד שואף להשתפר. תמיד רוצה להיות טוב יותר, להתעלות, למצוא דרכים שעל ידן הוא יכול להוציא מן הכוח אל הפועל, בצורה מלאה ואותנטית כמה שיותר, את הטוב הגנוז בקרבו.

אך נדמה שמאחורי כל ההתמודדויות, מצבי הרוח והטרדות, מקננת עמוק בלב תמיהה פנימית, תמיהה שהיא כמעט סוד שאפילו לעצמנו אנו לא מגלים, ואשר יכולה להוות מכשול ועיכוב בדרך ההשתפרות המקווה: לשם מה נטע בי השי"ת מידות לא טובות? מה הייתה מטרתו כשהעניק לי כמה חלקים לא כל כך מוצלחים? האם הכעס, הגאווה, התאווה נועדו רק כדי להתגבר עליהם או להתעלם מהם – או שמא גם להם יש תפקיד חיובי משמעותי?

אם נחדור מעט אל תוככי השאלה, נמצא כי מתוכה עשויות להיוולד הרגשת ייאוש ומחשבת התנערות: כיוון שלא אני בחרתי במידות שאינן טובות, אלא הקדוש ברוך הוא נטע אותן בתוכי, אם כן 'לא אני אשם' ו'זו לא בעיה שלי' – וממילא הן גם 'גדולות עליי' ואין לי הכלים להתמודד איתן.

אך באמת אל לנו להיבהל מההרגשה הזו, שכן האדם הוא טוב ביסודו, ובאמת יש במידות שאינן טובות משהו זר - זרות שבתוכה נמצא את המפתח לצמיחה, לעקירת הרוע שבהן ולהפיכתן לטוב. חשיפת הטרוניה היא הצעד הראשון לפתרון, משום שדווקא מתוך הפליאה⁴ צומח התירוץ. הקושיה הינה המבוא שהקב״ה שותל בנו בכדי לחשוף אורה גדולה ורפואה רדיקלית לפצעינו.

2. הכל לטובה גם במידות שה' נטע בנו

כהקדמה חשובה לדיוננו נזכיר את דברי רבי עקיבא: "כל מה שעושה הקב"ה, לטובה עושה" (על פי ברכות ס, ב). ההבנה שכלל זה חל גם על המידות שה' נטע בתוכי הינה הצעד הראשון לשינוי. אם נבין שהקושי הוא המפתח לצמיחה, ושהעיכוב הינו הדמנות – תצמח לנו הישועה.

וכך כותב הרב על המידות (עין איה ברכות א', סט):

.4 בסוגיית מקומה של הפליאה אפשר לעיין במיוחד בעין איה שבת א', נט (וכן שם ב' לד; שם קד; פנקס הדפים ה', 37; ולעומתם קובץ א', תכח).

הורנו, שכל המידות שחקק השי"ת בטבע האדם ונפשו, אין בהם אחת שתהא רעה בהחלט, עד שהיתה טובה לנפש בהיותה נעדרת. כי הפועל הטוב פעל הכל לטוב, רק צריך שישתמש בכל אחת כשעתה וכמדתה. מזה יצא שאין לדחוק, אפי' המדה הרעה, יותר מדאי, באופן שלא לתן לה שום מקום. כי אם מקומה המצומצם ראוי לתן לה, ולהשתדל לתקנה.

אם כן, קיבלנו כלל: לכל המידות יש מקום. אם נדייק בלשונו של הרב נראה שהרב מדגיש את דבריו, ומלמדנו שגם אחרי סקירת כל המידות, אין בהן ולו אחת שהיא רעה בהחלט.

ברגע הראשון אמנם תישמע בקרבנו אנחת רווחה, שהרי לזה חיכינו – להשקפה הרואה את האדם על כל חלקיו, את האדם האורגני, האישיות השלמה על הטוב והרע שבה, כיצור חיובי המסוגל לעבוד את ד'. אם כן יש לנו סיכוי ותקווה, שהרי גם ה'לא טוב' שבתוכנו מאת ד' הוא, ויש לו תפקיד ותיקון.

אבל – אל לנו להיחפז! כלל מיוחד זה צריך עוד לפרט – לפירוט גדול – כיוון שאין בו עדיין הוראה מעשית–מיידית. ברור הוא שאסור להיות "נבל ברשות התורה", וברור אם כן שאין כאן מתן הכשר למידות רעות ולרצונות שאינם כשרים.

על מנת לדייק בהבנת המורכבות של המידות הלא טובות שבתוכנו, נצא להתבוננות בעקבות המידה שיכולה להוות את המכשול הגדול ביותר לכל ההתנהגות האנושית – הלא היא האהבה העצמית.

בעקבות דברי הרב זצ"ל, ננסה לשרטט מהלך להבנתה של תכונה זו, להכרת בעיותיה וחסרונותיה מצד אחד – ולהארת מעלותיה ותיקונה מצד שני. לאחר שיובהר לנו תהליך התיקון של תכונה זו, נקיש ממנו לכלל המידות הלא טובות שבתוכנו.

ג. ערך האהבה העצמית

'אהבת עצמו' היא תכונה אנושית טבעית, אשר בהשקפה ראשונה יכולה להיתפס כשלילית ומונעת התקדמות, אך כדי לקבל תמונה אמיתית שלה יש להעמיק חקור ולהתבונן בה היטב. אם ממבט ראשון אהבת עצמו, או שמא נאמר: האגואיזם, ייראה לנו כשורש כל חטאת – ייתכן שמבט מעמיק ייתן לנו השקפה אחרת על תכונה זו, וגם היא תמצא את מקומה במכלול המידות ובפסיפס הכללי של עובד ד' האמתי.

אם נשאל את האיש ברחוב, את האדם הפשוט, האם לאהוב את עצמי זהו ערך יהודי – התשובה שנקבל תהיה מן הסתם שלילית. לרובנו נראה שאהבה עצמית היא ענף של תרבות המערב, מין נרקיסיזם נהנתני שמקבל רוח גבית מתרבויות זרות. אך האמת, אולי באופן מפתיע, איננה משתפת פעולה עם הלך המחשבה הזה. וכך כותב בעל הפלא יועץ (ערך ׳אהבת עצמו׳):

כי טבע הוא באנוש שהטביע בו הבורא, שיהא אוהב את עצמו, ואדם קרוב אצל עצמו ואוהב את עצמו יותר מכל העולם ומכל דבר שבעולם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו... ועיקר אהבה שיאהב את עצמו גופו ונשמתו – צריך שתהא נמשכת מאהבת בוראו, כמו שאדם אוהב את כלי תשמישו ומקפיד עליהם שלא יטנפו ולא ישברו מפני שאוהב את עצמו ורוצה להשתמש בהם, כך יקפיד על גופו ונשמתו יותר ויותר שלא יטנפו ולא ישברו, שהם כלי שרת לשרת בהם לפני האדון ד'. וזה יהיה כל כונתו בשמירת גופו ונשמתו, ויכלכל דבריו במשפט וד' יהיה בעזרו והיה אדירו.

ובכן אנו מגלים שלאהבה העצמית יש ערך יהודי. הרי תכונה זו היא טבע שהקב״ה הטביע בנו, וכל מה שהטביע בנו הבורא הכל לטובה – אם כן גם לזה יש מקום וצורך בעבודת ד'.5

יתרה מכך אומר הרב (פנקסי הראי״ה א' ג', י):

אמנם אהבת עצמו במדה הראויה, היא מיסודי חקי המוסר.

לא זו בלבד שיש למידה זו חשיבות, אלא היא אף "מיסודי חוקי המוסר". כיוון שהקב"ה הטביע את המידה הזו כדבר שורשי ומרכזי כל כך בהווייתנו, עלינו לדעת איך להשתמש בה לטובה. גם החוקים הטבעיים, חוקי הטבע האנושי, ניטעו בנו בידי הבורא – וגם הם יהיו, כאשר נשתמש בהם בדעת ובתבונה, לאור ולתועלת.

אך עדיין דברי הרב צריכים ביאור. הכינוי "מיסודי חוקי המוסר" מלמד שיש כאן עמוד שעליו נשענים חוקי המוסר. הרב מגדיר את המוסר כ"תכונה פנימית עדינה, שוכנת בנשמה לבקש את הטוב, את הטוב המוחלט, להיות בעצמו טוב, להיות דבק אל הטוב" (אורות, זרעונים, ערך התחייה), ולכן "יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים" (על פי מנחות נג, ב); משום שרק אם לאישיות שלי יש ערך חיובי היא יכולה להיות שייכת אל הדבקות בטוב, ולהיות כלי לטוב – ורק מי שיזהה את הטוב בתוכו יוכל להעניק ממנו לאחרים, כי את מה שאינו נמצא בתוכי אין לי שום דרך לתת.

.. יתרה מזו אנו מוצאים - לא רק אהבה, אלא גם חשיבות. אדם צריך לדעת שיש לו חשיבות וערך בעיני הבורא (שערי העבודה, רבנו יונה): "הפתח הראשון הוא שידע האיש העובד ערך עצמו, ויכיר מעלתו ומעלת אבותיו, וגדולתם וחשיבותם וחבתם אצל הבורא יתברך... וישיב לנפשו ויאמר, אדם גדול וחשוב כמוני היום שיש בי כמה מעלות טובות רמות ונשאות, ושאני בן גדולים בן מלכי קדם, איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים ולאבותי כל הימים... על כן האיש העובד ישתדל תמיד להשיג ערכו וערך הצדיקים והחסידים ומעלתם חשיבותם וחבתם לפני השם יתברך ודבקותם..."

לאחר שהכרנו בחשיבות 'אהבת עצמו', נוכל להתבונן ולראות שמידה זו יכולה לסייע לנו ליצור שיפור עצום בעבודת ד' שלנו. יש כאן מפתח לשער שכאשר הוא ייפתח, הטעם וההרגש בענייני עבודת ד' ישתפרו פלאים.

ר. התהליך: עשה טוב, אך סור מרע

ויבין מאהבתו ונטייתו לגופו, שבאמת אם היא כמדת החכמה והיושר, היא גם כן טובה וחשובה ומביאתו לחיים טובים וכבוד ושם טוב אמיתי... (ביאורי הראי״ה לפרקי אבות, עמ׳ קע).

שני צדדים לה לאהבה העצמית. בצורתה הנכונה היא "מביאתו לחיים טובים" – מצמיחה פירות טובים ומקדמת את האדם לחיים טובים וערכיים, חיים שבהם הטוב שבתוכו מתפשט ומשפיע בצורה חיובית על כל הסובב. אך כל זאת רק אם באמת היא "כמדת החכמה והיושר" – ומכלל הן אתה שומע לאו, ולומד שישנן בה גם סכנות.

האהבה העצמית היא מידה מורכבת שמעורבים בה צדדים לטוב ולרע. על כן, לפני שנתמקד בביאור ה'עשה טוב' שבאהבה העצמית, וכדי שלא נבנה את השקפתנו על פרי דמיון, נעשה אתנחתא ונתבונן מעט בסכנותיה. כך נשתית את מבטנו על אדני חינוך ומוסר, כדי שהמגדל שיצמח לאחר מכן יקום על יסודות איתנים ובריאים.

1. סור מרע

יסוד שמופיע רבות בספרי המוסר הוא ה'נגיעה'. כשלאדם יש אינטרס, ואפילו אינטרס דק, בעניין כלשהו – נמנע ממנו לראות את האמת באותו נושא כפי שהיא. ה'נגיעה' שלו מסמאת את עיניו מלראות את ההכרה השכלית הטהורה.

לכאורה האהבה העצמית, בצורתה הבוסרית, היא ה'נגיעה' החזקה והבראשיתית ביותר – והיא יכולה להשפיע לרעה על המידות כולן, כפי שכותב הרב (עין איה ברכות ט', מב):

א"ר הונא, לאדם טוב מראין לו חלום רע, ולאדם רע מראין לו חלום טוב. יסוד התכונות הנפשיות לטוב ולרע הוא תלוי במדת אהבת עצמו, שמי שאהבת עצמו נפרזה אצלו יותר מגבול הצדק והאמת, האהבה הזאת תעור את עיניו ויהיו אצלו כל דרכיו בחזקת מתוקנים לא יראה לעצמו און ועול. כי כל אשר יעשה עבור אמת בצעו, "מצא – על פי משפט אהבת עצמו הגוברת על כל מידותיו – שהוא חותם הצדק והיושר, וגם הרהורי לב לא יעלו בידו להסתפק אולי עולה עשה.

6. על פי ירמיה נ"א, יג: "בָּא קִצְךְ אַמַת בִּצְעֵךְ". במקור הפיסוק בדברי הרב שונה, והנני בא להציע שינוי פיסוק ולהציע פירוש: כאשר אהבת עצמו נפרזת, האדם דן את כל מעשיו על פי משפט מעוות – משפט אהבת עצמו – ומוצא שהם, כלומר המעשים, הינם חותם האמת והצדק.

לא כן האיש הטוב, מדת אהבת עצמו בנויה אצלו על פי הצדק ואמתת המשפט, ואם עשה עול או מדה רעה מקננת בלבבו, יכירה בלא משא פנים לנפשו.

כאשר אדם לוקה באהבה עצמית מופרזת ובוסרית, אזי הוא מפסיק לעשות חשבון נפש, הוא בטוח שהוא תמיד צודק ולעולם אינו רואה בעיה במעשיו. בתוך ליבו שוכנת גאווה שמסתירה את החסרונות ואינה מאפשרת לראות את הטעויות.

המורדות שאליהם יכולה האהבה העצמית לדרדר את האדם הם תלולים ומסוכנים, ותוצאתה יכולה להיות ירידה בהמית לעבר תאוות החושים – וכשהגוף והנפש הבהמית מנצחים את הנפש האלוקית, התוצאות אינן מוצלחות כל כך.8

- לכן יש לטהר, לתקן ולשכלל את האהבה העצמית, עד שתגיע למקומה הראוי להיות אידיאלית (עין איה שבת ב', לה):

כי זהו דבר פשוט שענין מועיל הוא לאדם שתהיה הנטיה של אהבת החיים הטבועה בו, בנויה לא רק על פי תכונה של אהבת עצמו דמיונית לבדה, כי אם מצורפת לערכים מוסריים.

משימה מורכבת עומדת בפנינו. מצד אחד לא להזניח את חוקי המוסר, להיזהר מהדמיון, מהתאוות ומהיצרים – אך עם זאת לא לפחד מהאהבה העצמית, ולזכור שגם כשאנו נאבקים בתוכנו אין אנו נלחמים נגד עצמנו. מלחמת היצר איננה נובעת ח"ו משנאת עצמי⁹ או משנאת הגוף. במאבק הזה כשהוא בטהרתו אין כלל שנאה, אלא רק אהבה. כל צד בנשמתנו שואף לעשות את רצון בוראו על פי שליחותו – היצר הטוב רוצה לנצח, והיצר הרע בפנימיותו רוצה להיות מנוצח ומשועבד. ואף שהדרך לרתום את כוחות הפרא שבו אל הקדושה עד שהם לומדים לעשות את רצון קונם היא דרך המאבק וההכנעה, מכל מקום צריך להיזהר שלא להיאבק מתוך שנאה.

- 7. ״אבל מתוך שובבות דעתו של אדם, המתנשא באהבת עצמו הגסה בשקר ובדמיון כוזב, ומחשיב לאפס את כל מה שחוץ להרגשת הוייתו, בבוז ואכזריות נוראה...״ (עין איה שבת ו', פח)
- 8. במקרה כזה, לעתים רק ייסורים יכולים לתקן את המצב: "וגופו של אדם מוטבע הוא בשרירות הלב, באהבת עצמו, וברדיפה לכל תענוג מוחשי. רק על ידי מדת היסורין ישכיל את האמת, כמה גרוע הוא היסוד של ההתמכרות לתאוות הגופניות, ויפנה באמתת לבבו אל הטוב, החסד והאמת. על כן "את אשר יאהב ד' יוכיח, וכאב את בן ירצה (פנקסי הראי"ה א' ג', לז). פעמים רבות שרק הייסורים יסירו את התבלול מעל העין, רק בכוחם העוצמה והפוטנציאל לגרום לאדם לשנות את כיוון מחשבתו וחייו, לעבור משקיעה בעצמו, מרדיפה אחרי הרצונות האישיים הזמניים, ליציאה לעבר הרצונות הנצחיים הא-להיים.
 - . כלומר משנאת הטבע האנושי ח"ו. עיין אגרות הראי"ה, תשנג.

2. עשה טוב

מכאן, אחרי שהתבוננו בסכנות האהבה העצמית ולמדנו להישמר ממכשלותיה, נשוב לעיקר דברינו. אחר שהגדיר את "אהבת עצמו במדה הראויה" כאחת "מיסודי חקי המוסר", מוסיף הרב ומרומם את האהבה העצמית לפסגה נוספת (עין איה ברכות ז', מ):

אמנם הבקשה למה שיחסר לאדם תתעורר בו מצד הכרת החסרון בעצמו, וזה ישריש בו אהבת עצמו במדה הבינונית, שהיא דרושה מאד לשכלול הכלל. כי בהפסד לאדם אהבת עצמו גם במדה הדרושה, לא יהיה לו בסיס, על מנת לתלות עליו כל חוקי היושר והצדק היותר עליונים.

אמנם השכלנו להבין שהאהבה העצמית מהווה יסוד לבניין חוקי המוסר האישיים של האדם, אבל איך ייתכן שחוקי הצדק היותר עליונים יהיו תלויים באהבה זו? אומר הרב (מוסר אביד ג', ג):

והנה הבורא ב״ה שם בנפש כל החיים לאהוב את החיים מפני שהם טובים. וערך החיים הוא בודאי מצד הטוב, שהרי בחיים בחר הא׳ הטוב להיטיב לברואיו... ע״כ כל מה שישתדל האדם לעשות את נפשו יותר חשובה ובעלת תכונות יותר מעולות ישיג חיים יותר מעולים וטובים.

הביאור הוא כנראה כך: בסיס הפעולה האנושי הינו 'העצמי', תודעת היש הבסיסית שאיתה אנו נולדים ומתוכה אנו פועלים. תודעה זו היא 'בסיס האם' שלנו, ולתוכה אנו יונקים את כל נכסינו הנפשיים והרוחניים. כוחו של העצמי נעוץ בתפיסתו את עצמו כחיובי ובעל ערך, "ו וכשנכיר בכך נשכיל להבין שיש מגמה א-להית בדרך זו, וכך הוא רצונו יתברך שנפעל – שנקנה קניינים רוחניים, ננכס לעצמנו 'בעלות' על השגים רוחניים, לא מתוך תחושת אגו אלא בתורת שאיפת התעלות. כמו שכתב הרמח"ל: "ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא – פירוש, מי שיקנה הטוב בעצמו" (דרך ה' א', ב', ב)."

הדרך הישרה לגדול ולצמוח היא לקנות לנפשנו את הקניינים הטובים, להעניק עבור האהוב שבתוכנו את הטוב שאנו משיגים – השגות רוחניות, תיקון המידות – ועל ידי

- .10 כדאי לעיין במקור בהרחבה להבנה שלמה של העניין.
- 11. זהו טבע אנושי קיומי שאי אפשר, וכנראה גם מסוכן, להתכחש אליו ולהתעלם ממנו. הערכה רגילה נוטעת באדם הכרה בקיומו – דבר שהינו צורך קיומי בסיסי (וכשהוא נמנע מן האדם – מתוך בלבול עם הסכנות של הגאווה וכדומה, יכולה להיווצר בעיה נפשית).
- 12. נראה לענ"ד שזוהי עומק כוונת הרמח"ל בסדרו את פרקיו במסילת ישרים בתור 'קניינים' ("בדרך קניית הזהירות", "בדרך קניית הזריזות" וכן הלאה) שלמות הידמות הנברא לבוראו בדרך של השלמה עצמית ולא מקרית.

כך הנפש מתגדלת (ועמה כל העולם כולו) ושואפת לטוב יותר עליון, להתענג על ה' - וזו היא תכלית האושר והדבקות.

ה. פעולת הזיכוך: מאהבה עצמית תחתונה לאהבה עצמית אידיאלית

אהבת האדם את עצמו יכולה להשאר רק על המדרגה התחתונה שלה, שתהיה טבעית ונמוכה, ומתוך קטנותה עלולה היא להתקלקל, ולצאת חוץ לשורה, להיות ליסוד למעשים רעים ותכונות רעות, וכפי מדתו הכשרונית של האדם, כן יכול הוא בהשחתתו להיות מסבב השחתה אל הכלל. ואותה האהבה בעצמה, יכולה להיות גם כן קדושה ואידיאלית, כל מה שהאדם מזכך את עצמו, מרומם את דעתו ושכלו, מכונן את תכונותיו ומעשיו לצד היותר נעלה וישר (קובץ א׳, קטו).

מפרש לנו הרב כי מגמתה של האהבה העצמית תלויה במידת זיכוכו של האדם, ופסגתה קדושה ואידיאלית. ככל שעובד ד' יתקן עצמו יותר, ילכו ויגברו חלקי הטוב שבה, והחלקים הלא מתוקנים ישתעבדו גם הם לעשות רצונו – צדיק אוכל לשובע נפשו.

כשנצייר לעצמנו את הפסגה, את השאיפה שאליה אנו רוצים להגיע, מיד יעלה בנו הרצון ללכת בדרך ה'ארוכה-קצרה', דרך הזיכוך, אשר ארוכה ככל שתהיה - כדאית היא. ¹³ הטוב שבנו ינצח, ולא זו בלבד - אלא שהניצחון הפרטי יוביל לנצחון כללי, וכל העולם כולו יוכרע לטובה.

1. פעולת הזיכוך

כשהאדם מזכך את עצמו, והצד הטוב שבו הולך וכובש לו את מהותו, נעשה מבטו על המציאות כולה הולך ומאיר, הולך ומשמח, וההויה מוצאת חן בעיניו, מתוך שהוא מסתכל בה מנקודתו העצמית. ובאמת ההויה היא טובה מאד, כשהאדם המסתכל בה, פועל בקרבה וחי עמה, הוא טוב. וטובו של האדם בידו הוא כולו, או לפחות חלקים חשובים ממנו. ואותם החלקים שהם בידו להכניסם אל תחום הטוב, הנם יכולים לשפר את כל הוייתו, עד שגם חלקיו שאין טובם בידו יוחלטו לטוב, שהם אותם החלקים והכחות שהם יוצאים מכלל הבחירה החפשית, אף על פי שהנם קבועים באדם עצמו, באמת שייכים הם יותר לכללות ההויה, שהיא כולה מתהפכת לטוב, מתקשטת באורים נאים ומלבבים, כשהאדם מאיר בה בנשמתו הטובה, ובכחותיו היפים המסודרים על פיה (שם).

13. עיין קובץ א', רנ, שם כותב הרב שאפילו במדרגות עליונות מצאנו זיכוך (כמובן באופי שונה לחלוטין).

באמת, המצב הרוחני של האדם תלוי במידה רבה בשאיפותיו, בבחינת "האדם נמצא היכן שהוא חושב" (כתר שם טוב הוצאת קה"ת, נו). אמנם בשלבים הראשונים, המוסריים – שאל לנו בשום אופן לדלג עליהם – תהיה מלחמה, מלחמת הנפש הבהמית בא-להית, אבל אל לנו להיכנע למבט הנמוך והשטחי. נדע שמגמתנו היא הקדושה – המדרגה שבה הכול מתעלה ומתרומם, שבה האישיות פורחת על כל חלקיה, ובה כל צדדי הנפש של עובד ד' האמתי ימצאו את מקומם האמתי.

הרב מבאר שתחילת התהליך היא בזיכוכו של האדם, ובתשתית של זיכוך זה נמצאת העין הטובה. לאחר מכן, מתוך שהאדם נהיה טוב ומזוכך, הרי הוא מביט על המציאות באותו מבט טוב ומאיר, ואותו מבט פועל אור גם מחוצה לו. הרי "כשהנשמה מאירה גם שמים עוטי ערפל מפיקים אור נעים" (מגד ירחים מרחשוון), ואין זו פעולה מיסטית בלבד כי אם גם פעולה הווייתית; הטוב שבקרבנו נהיה עצמותי וכובש כל כך, עד שהוא מיישר את כל המעקשים שבעולם החיצוני. הטוב הפנימי מסיר את הלוט מעל מסכת היום-יום האפלולית, ומגלה את טבעה הטוב העמוק של החוויה שנבראה בידי מקור הטוב האמיתי והשלם – הבורא יתברך, בעל הטובות. סוף דבר התהליך חוזר גם פנימה לנפשו של האדם, וגם חלקיו שלו שעדיין לא היו טובים – גם הם "משתכנעים", נכבשים ומתהפכים לטוב.

יוצא אם כן, שאותה האהבה העצמית היא 'שורש המרי ושורש האמונה', ממנה יצאו הרע וגם הטוב (אדר היקר, עמ' לו):

האהבה העצמית, כשמתגברת למעלה ממדת היושר, באבדן המוסר ואותה האהבה בעצמה, מאין לה מעמד הגון בחיים הרוחניים והנצחיים, היא משתפלת והולכת, לחפצים גסים וכעורים, היא מוכרחת להכביד את חיי האדם בכללו באותה המדה שיכלתו יגדל. ולהפך עם המוסר הטוב, המביא אצילות הנפש, רוממות קדושה ואהבת הבריות, יכול הוא האדם לסדר גם את אותם הכוחות המועטים הנמצאים ביכלתו הדל, באופן המביא טובה וברכה רבה לו ולעולם.

כאשר האדם נמצא במדרגה מוסרית ירודה, מידותיו מקולקלות והוא איננו חפץ בטוב – האהבה העצמית תפעל בתוכו לקלקלו ביתר שאת. וכיוון שמבטו על המציאות הוא רע, הרי הוא סר וזעף, את הטוב הוא 'מנכס' לעצמו, ואת הרע לזולת. הוא חושב שכל המציאות כולה 'נגדו' ומנסה להרע לו, ואיננו יודע שאין זו אלא 'השלכה', כלומר ייחוס תכונות ונטיות פנימיות של האדם אל המציאות שמחוצה לו, 'כמים הפנים'.

לעומתו בעל העין הטובה רואה את הכול בראי האהבה. כשם שהוא אוהב את עצמו כך הוא אוהב את הבריות כולן, את מעט הטוב שהוא מוצא בתוך לבבו הוא רוצה לחלוק עם הזולת.

2. הקרושה מעמירה את האהבה העצמית של האדם בצורה איריאלית

המגמה האחרונה בחיים היא הקרושה. הקרושה היא חטיבה¹¹ עליונה, שאין בה כלום מהחולשה שבמוסר. הקרושה איננה נלחמת כלל נגד האהבה העצמית, הטבועה עמוק במעמקי נפש כל חי, אלא שהיא מעמידה את האדם בצורה עליונה כזאת, שכל מה שיותר יהיה אוהב את עצמו, ככה יתפשט הטוב שבו על הכל, על כל הסביבה, על כל העולם, על כל ההויה... (קובץ א', קלב).

המהפך התודעתי מתחיל בעצם הגישה. אם מבטו של האדם נובע מתוך השאיפה לקרושה – כלומר מתוך מבט שבו אין מלחמה – אזי גם המלחמה הטקטית שבדרך להשגת הקדושה מתמתקת. אמת, נכון הדבר, הקדושה היא השלב האחרון בסולם – אבל ממרומי פסגתה היא מאירה את כל אופק המאבק באור מתוק. אין זו מלחמה נגד שונא, ¹⁵ אלא בעד אוהב.

יתרה מזאת, הכול הוא שאלה של זווית המבט. כשמתחילים מלמטה ומטפסים אט אט, אזי האהבה העצמית היא צוררת, היא מסמאת את העיניים, היא סותרת את יסודות הנקיות, מלכלכת אותה בגוון אגוצנטרי, ומונעת מאור האמת להאיר את הבחירה. אבל כשמתבוננים מלמעלה, דרך המבט העליון הצופה על הכול, זווית הראיה האחדותית מבטלת את ניגוד האינטרסים הקטנוני – ובאור זה גם ה'עצמי' מוצא את מקומו האמיתי. שוב 'מותר' לאהוב את עצמי – שהלא גם אני חלק מאותה הוויה גדולה ונפלאה, וכשם שאני אוהב את הכול, הלא גם אני חלק מאותו 'הכול'. ואותה אהבה עצמית בריאה ונכונה הנובעת מעמדת הקדושה, מאירה ומבארת כיצד הקדושה מתפשטת על כל המציאות כולה בלי סתירות (קובץ ג', ו):

על פי המחשבה הגדולה של אחדות ההויה, בטלה היא השאלה של אהבת עצמו, שֻׁאֵלֶּה שמוה לראשית החטאת, ואלה ליסוד המוסר. לא יש כי אם אהבת הכל, שהיא באמת אהבה העצמית הנאורה והעליונה. והאהבה העצמית המזויפת, האוהבת את הניצוץ הקטן המתראה לעינים הטרוטות, ושונאת את העצמיות המחוורת, הרי היא סמיות עינים, שאינה פחות כסל מאשר היא רשע.

המבט האחדותי מאגד את הזולת ואותנו, שהלא אין כאן אלא נפשות רבות שמהוות חזיון מגוון וצבעוני של עניין אחד. זהו מבט מתקדם ומשוכלל על הבריאה והנמצאים

^{14.} פירוש המילה ׳חטיבה׳ הינו מסכת, יחידה: ״אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם״ (ברכות ו, א).

^{15.} עיין קובץ א', רפא: "ומאד צריך האדם לזיכוך מידותיו והארת דעותיו, עד כדי להבין ולחוש את אותו הצד הפראי והרשעי שבו, שהוא צריך להיות נעצר על ידי הדת והמוסר, ולדעת גם כן את הצד של האור והטוב שבו, שהוא עומד למעלה מהתפקיד של הדת והמוסר במובנם המצוי".

בתוכה, מעין 'אימוץ' של זווית המבט הא-להית. אנו שמים על עצמנו את ה'משקפיים' הא-להיים האחדותיים, ומתוך כך השאלות הקטנוניות על הפרטיות נעלמות.

3. אהבת כל הכוחות

ואם לפעמים יהיה לו צורך במלחמה, יראה גבורה אחרת, ולגמרי אחרת, כי לא יכבוש את שום כח מכוחות נפשו שיהיו אסורים וכלואים, שלא יעשו מאומה, כי אם יקחם ישעבדם בחבלי אדם ובעבותות אהבה, אל הטוב ואל היושר, אל מרומי המגמות היותר נשאות, שהם הנם החפצים אלהיים (עקבי הצאן, מאמר הדור, עמ' קיב).

עוד עלייה מצפה לו לבעל העין הטובה, אשר 'אוהב את עצמו' באמת ובתמים. לא רק את הכוחות הטובים שבקרבו יכול הוא לאהוב ולהעלות, אלא גם את הכוחות השליליים, והמעט לא טוב שנמצא בו יתעלה גם הוא על ידי האהבה.

בזה מגיע לסיומו החלק הראשון של המהלך, שבו מבינים הבנו שעל ידי תהליך ארוך של זיכוך וכיבוש מגיעה הפסגה – הפיכת מרירו למתיקו. על ידי המבט השלם, האחדותי, הקדוש והעליון, הכול מתרומם – ואפילו המידות הירודות, שבשפלותן הינן אבן הנגף הגדולה יותר לעבודת ד', גם הן מתאחדות, מתכללות ומתעלות לתרום את חלקן הטוב לעבודתו יתברך.

ו. אהכת החיים

התבוננו עד כה בהתגברותה של תודעת האהבה העצמית, וראינו שיש לה אכן מקום אידיאלי בעבודת ד', ועם זאת יש ליזהר מהצדדים השליליים שלה ולעלות אט אט בסולם עד לשלב המתאים, שבו אנו מוצאים את מקומה הנכון ואת שיבוצה במרחב של דעת א-להים ועבודת ד'.

ומאהבה אחת לאהבה שנייה. נראה שביסוד ובתשתית של האהבת העצמית נמצאת מדרגת אהבה ראשונית יותר, אשר הבנתה תשפוך אור על כל הנאמר, ותגלה בגוונים חדשים את הכוחות הגנוזים בקרבנו (קובץ ב׳, כ):

...אהבת החיים, קישור המשפחה, וכיוצא ברתוקי החיים, הנם אמיצים בדמיון ... ההמון, והביקורת באה ומחלשת אותם, עד שתבוא ההכרה העליונה ותשיב להדמיון ההמוני את רכושו, מזוקק ומוצדק בצדק נצחוני.

אהבת החיים טבועה בצורה חזקה באדם, וההמון מרגיש בחושיו הטבעיים את עצם החיים יותר מאשר האינטליגנציה. 16 הצד השכלי הבקורתי הולך ומחליש את נטיותיו הטבעיות של האדם. יש להתחקות אפוא אחר תהליך זה, ולהבין מהי אותה חולשה שמחליש השכל את אהבת החיים, ולשם מה יצר הבורא ברוך הוא תהליך טבעי זה; רק אחר כך נוכל למצוא ולהבין את המטרה והמגמה הא-להית, וממילא את ה"רווח" שבתהליך – החוזק שאחר החולשה.

1. אהבת החיים – תשתית למוסר ולטוב

והנה הבורא ב״ה שם בנפש כל החיים לאהוב את החיים מפני שהם טובים. וערך החיים הוא בודאי מצד הטוב, שהרי בחיים בחר הא׳ הטוב להיטיב לברואיו... ע״כ כל מה שישתדל האדם לעשות את נפשו יותר חשובה ובעלת תכונות יותר מעולות ישיג חיים יותר מעולים וטובים (מוסר אביד ג׳, ג׳.

אהבת החיים איננה חירוש אנושי מודרני, אלא דבר טבעי-אלוקי,¹⁷ חלק מחוקי הנפש אשר נטע בתוכנו בורא הנפשות. לא לחינם ניטעה בקרבנו אהבה זו.

התשתית להבנת חוקי הנפש היא ההבנה שכל מה שנעשה הכול לטובה, ואם כן יש להשתמש ב'כלי' של אהבת החיים לטובה ולעבודת ד'. כמובן הביטוי 'כלי' איננו מדויק, שכן אהבת החיים היא התשתית של חוויית החיים, של איכות האישיות. מהותו של האדם נקבעת נמדדת והולכת ומתעלה על פי אהבת החיים שבקרבו.¹⁸

- 16. כמשל לעניין נוכל לראות שמכל מדרגות הדצח"מ, רק האדם, שהוא בעל דעת, יכול לערער על עצם החיים ולהתלבט (בשכלו) האם לחיות, האם יש טעם לחיים וכיוצא בזה.
 - ... לפשרו של צירוף זה עיין בעולת ראיה א', עמ' רג, ד"ה "ויעמידה".
- 18. יש מקום לבאר פן נוסף של אהבת החיים הקובע ברכה בפני עצמו (קובץ א', שנח): "מי הוא האשם בהעצבות הנוראה השוררת בעולם, העונות המעשיים והעיוניים. הוצאת האדם מטבעו, בין מטבע חומריותו בין מטבע רוחניותו, היא מעמידה אותו במצב איום פנימי, מצוקי שאול באים עליו בשטף. ההישרה הרוחנית היא העיקר בזה. כשהדיעות מתישרות, מתאמץ הוא המעשה גם כן להתישר, והחיים מרגישים את ערכם הנהדר, ושמחת ישרים ממלאת את הנשמה כולה."

היציאה של האדם מן הסדר הטבעי לו, שהוא הסדר הא-להי של הצמיחה והתיישרות אל מקורו, אל השלהבת הנשמתית שבקרבו, גורמת לאדם עצבות נוראה. העצב הוא בכייה של הנשמה על אי מילוי צרכיה העליונים. ומכיוון שהעולם הזה ותרבותו הינם הגורמים העיקריים ליציאה מן הסדר, להעמדת סדרי עדיפויות שקריים אשר משכיחים מאתנו את תביעותיה של נשמתנו, לפיכך ראשית התיקון הינו הבנת סדר העדיפויות הנכון, עליונים למעלה ותחתונים למטה, ומתוך כך יוכלו אח"כ החיים לחזור למסלולם, הטבעי-אלהי. כך תשוב גם אהבת החיים.

לא זו בלבד שיסוד אהבת החיים הינו מחוקי הנפש, אלא הוא אף יסוד לחוקי המוסר, לחסד ולטוב. ראשיתם של החסד והטוב היא האהבה – "האהבה צריכה להיות מלאה בלב לכל", "אהבת כל המעשים כולם היא קודמת לכל" (מידות הראיה, אהבה). רק מתוך התפשטות והתבססות הנקודה היסודית האיתנה אשר קיומה הינו טבעי וחזק¹⁹ – אהבת החיים – ניתן לבנות קומות של אהבה וחסד. מתוך שאדם אוהב את החיים, לא אהבת עצם החיים מתוך מעלתם ואיכותם הפנימית, בהוא חפץ למלא אותם בדברים טובים; בתחילה בחסד ובאהבה, ואחר כך בנשגב וקדוש – בתוכן א-להי. וכך כותב הרב:

...והמוסר שבתורה הוא מיוסד על אהבת החיים, שהרי מצינו אפילו במשה רבינו ע"ה שבקש והתפלל על החיים. והיינו שהתשוקות הטבעיות הטהורות הן הן השלמות מצד עצמן, וכן אהבת החיים היא השלמה עצמית באמת. והמוסר שממנו יוצא שנאת החיים יתכן להיות רק בתור רפואה מרה הניתנת לפעמים למחלה רעה שלא תתגבר, אבל אין זה היסוד הקבוע שבאורח החיים. ... ובאמת הדרך לאהבת החיים המלאה, היא רק היא תעורר את האדם לאהבת חסד וטוב, כדי להיות החיים ממולאים כראוי, והם מעירים את האדם גם כן להשביע נפשו באור ד' כדי שישפע עליו חיי עולם באמת. (פנקסי הראי"ה א' ד'. כה).

.2 לאהוב את החיים ללא עזרים נמוכים

אף שהחיים והמוות הם שני הפכים, מצינו 'שידוך' מוזר ביניהם. פעמים שהאדם, אם לא הכיר את מעלת החיים ולא מצא תוכן עצמי לחייו, מוצא את המוות כעזר למציאת תחושת משמעות ותוכן לחייו. אנשים רבים קופצים מצוקים ומגשרים כשהם

- 19. ולכן הינו ודאי וקיים בתוקף ואינו מוטל בספק. עיין אורות הקודש ג', עמ' קמג.
- .20 כדרכו של הלל הזקן, כפי שמבאר הרב (עין איה שבת ב', קיב): "הוקרת החיים ובעליהם והאהבה להם, צריכה לעולם לבוא מצד העליון שיש בחיים. כלומר, מפני שכל אשר יחובר אל החיים יש בטחון להוציא ממנו, מעצמו או ממעשיו או מפעולותיו, בעת מן העתים, את הטוב והישר שבו, את ההרגשים הטובים והנעלים, את ההנאות הנאות והיפות, שהם טובים לשעתם וטובים לעד לעולם, טובים למי שנהנה מהם וטובים להכלל כולו".

בדומה לזה כתב הרב זצ"ל על חותנו האדר"ת (אדר היקר, עמ' מג; נז): "...וכבד מאד את כל אדם. עינו הטובה, להביט על היתרון של כל אחד, הייתה נפלאה, אהבת הטוב, החסד והצדקה, הייתה לו מדה טבעית קנויה." "וכן היה נוהג כבוד אמיתי ופנימי בכל אדם, בפרט בבעלי כשרון, ובכל מי שמצא בו שאר רוח, בחכמה או באיזה שלמות שתהיה, ומכל שכן ביראת ד' ומידות טובות".

ועוד כתב הרב על מדרגה זו (קובץ ד', עט): "כל מה שההסתכלות הרוחנית נעשית יותר טבעית לאדם, נעשות כל הבריות יותר חביבות ונכבדות בעיניו. כי הרוחניות החיה שבכל בריה יקרה ונשגבה היא למאד, וכפי בהירות הסכיה הרוחנית, מתנוצצת התכונה העצמית והמהותית של כל בריה נגד עיניו."

קשורים בחבל דק, בכדי לבחון את שוויים השברירי של החיים. המוות משמש אבן בוחן לכל מה שמתחתיו. ממבט זה הזקנה אינה פסגה, כי אם שפל אשר יש לברוח מפניו ולדחות אותו ככל האפשר – וכל האמצעים, טבעיים כמלאכותיים, כשרים על מנת להישאר צעיר לנצח.

וכך מבאר הרב תופעה זו (פנקס הרפים ד', 44):

כשמכירים את החיים יפה, אוהבים אותם כראוי. וכשאהבת החיים מספקת לשאיפת המשכתם, אין צורך ביראת המות לסייע את עמדת החיים. אבל כשהכרת החיים מתטשטשת, נעשו החיים שנואים, ואי אפשר לשמור אותם כי אם ביראת המות, שהיא מקור כל ההזיות הנלעגות כולן שרוב בני אדם הנם תפוסים בהם.

אין הכרח להזדקק ליראת המוות כדי לאהוב את החיים. אפשר למצוא משמעות לחיים מתוכיותם ובאופן טבעי, מבלי להשתמש במוות כמתווך מלאכותי. כשהחיים הינם טובים ואיכותיים האהבה והשמחה מתלוות אליהם, ואין עוד צורך למלא אותם בלא כלום, להשתמש במלוח בכדי להרגיש את המתוק.

אמצעי בעייתי אחר לאהבת החיים הוא ההוללות. הרב אומר כי כאשר החיים טובים ומשמעותיים, הנפש מוצאת נתיבות טהורות לביטוי השמחה, ואינה זקוקה לאמצעים נמוכים בכדי לשמח את עצמה (עין איה ברכות ט׳, ריז):

טחול שוחק. טובים הם מאד חיי השמחה, אבל גרועים ופחותים הם חיי ההוללות. האדם השלם המכיר בחכמת אמת את יקרת שמחת החיים וכי ראוי באמת לשמח תמיד בחייו, הוא לא יבא לאהוב את החיים מפני ההפך, מפני פחדו מהמות, [לא], הוא אוהב את החיים מצד ערכם הטוב של החיים. לא כן מי שלא בא לשכלול זה, הוא אינו מכיר ערך החיים, ואהבתו את החיים אינה נשקלת אצלו כ"א במדת יראתו מהמות, שהיא יראה דמיונית תולדה של קוצר שכל וחסרון ברור וידיעה. על כן כח השמחה שהוא צריך תמיד להלוות אל החיים – ורק אז ישכיל האדם לעשות טוב בחייו, להלוך בדרכי ד' ולעסוק בעבודת ד' בדעת נפש בשמחה וטוב לב – צריכה שתבא לא מכח הפכי לה, לא מבריחה מעצב שהוא מר ובלתי נעים, כ"א מעצם התכונה הנפשית הישרה, של אהבת החיים הטהורים. על כן לא תבא שמחה מקורית כזאת לעולם לידי הוללות ומעשים פחותים. אמנם השמחה שהכסילים קונים אותה ומשתדלים בהשגתה, אינה באה להם מכח הכרתם בעצם הוד החיים, כי אם מבריחתם מצער בהיגון והעצב, על כן יתרחקו במדת שמחתם אל גבול ההוללות.

מלמדנו הרב שהאדם השלם²¹ – זה שמתבונן בעיני שכלו הטהור בערך החיים – אוהב את החיים מצד עצמם, שמח בהם מאהבתו אותם, ואינו זקוק לאמצעים חיצוניים בכדי להעריך אותם. הוא אינו זקוק לביקורים בבית לווינשטיין כדי לדעת את ערכם של החיים, או לפרסומות מפחידות על הסכנות שבדרך בכדי לנהוג בזהירות. הוא מכיר את מעיין החיים מבפנים, ומתוך כך הוא חי את חייו בשלמות ובאחריות. אמנם לעומתו ההולל, שלא מצא ערך לחייו מתוכם, זקוק לתזכורות מתמידות, ודמיון המוות משמש לו קנה-מידה לערך החיים.

בכדי להגביר את אהבת החיים, בכדי למצוא את המעיין הפנימי שממנו נובע הכח הטמיר הזה, נתן לנו הקב"ה את התפילה.²² למעשה, כל עבודת ד' מגבירה את אהבת החיים, מפני שכשאדם עוסק במשמעות העמוקה של החיים, החיים שלו מתמלאים תוכן נשגב – וחיים שהתמלאו בתוכן אלוקי, כל כך מתבקש ונעים לאהוב (גנזי ראי"ה, עמ' 125):

התפילה והתשובה וכל עבודה קדושה צריכות הן לפתח את הכשרונות של האדם, להאיר בלבו אור השמחה, ולהבריק עליו את ברק התבונה, להעשיר את רוחו בעושר החיים, ואהבת החיים מוכרחת להתגבר בלא צל של דאגה ועצב, ע"י הרמת ערכם של החיים בעבודת הקודש.

3. אהכת האלוקי והאנושי

לבסוף, בראש הפסגה, האהבה האנושית והאהבה האלוקית מתכללות. שוב אין אנו אוהבים את עצמנו (בלבד), אהבתנו מתעלה ונובעת מתוך המקור האלוקי שלה, מתוך עצם החיים – ואז את החיים האלוקיים אנו אוהבים, האצילי שבנו פוגש את הטמיר, וביחד יוצאת אהבה עדינה לכל טוב ונשגב מהצד האלוקי שבקרבו (עולת ראיה ב', עמ') רנז):

עד שיתעורר בנו כל החפץ היותר שלם ומלא לאהבת החיים מצד חמדתם הבהירה והטהורה מצד שאיפותיהם העדינות הקדושות שכולם אומר כבוד.

במדרגה זו, במקום קודש הקודשים, אין סתירה בין החול והקודש,²³ ואדרבה – הם משלימים זה את זה ועולים בקנה אחד, כולה מקשה אחת. וכך כותב הרב (פּנקסי הראי"ה א' ג', לט):

- 21. למקורו של הביטוי עיין מסילת ישרים א': "הוא יהיה האדם השלם אשר יזכה לדבק בבוראו" (ואולי מקורו ברמב"ם בהקדמה לפרק חלק, וכן עיין בהקדמת הרד"ק על תהילים).
- 22. כמובן שלא רק למטרה זו, שהרי התפילה היא קודם כל הודיה ובקשה אך לתפילה פנים רבות, וזו אחת מהן.
- 23. להרחבה בסוגיה זו עיין אגרות הראיה תשמג, על יעקב שתיקן מטבע שוקים ומרחצאות; אגרת תשנג; עין איה שבת ב', רפה; קובץ ו', רנז.

לפי המורגל כלימוד המוסר, לא יתכן שיתקבץ באדם אהבת עולם הזה ואהבת עולם הבא, כמו שלא יתקבצו האש והמים ככלי אחד, כדברי חובת הלבבות. אמנם ישנה דרך שלמה יותר, שאהבת עולם הזה עומדת במילואה ומקומה וערכה הראוי לה, ואהבת עולם הבא, אמנם מתוך הבנה שלמה בערכה היתר והנעלה, היא מבטלת בגודל יפעתה את אהבת עולם הזה בכל דבר שאם תבא שם תפגם אותה. זה היה דרך אבות העולם שנקראו ישרים, שאהבו כפי המסופר בתורה את החיים, והתעסקו בצרכיהם בנפש חפצה, וזאת המעלה האנושית השלמה שראוי אליה לשאוף.

4. האהכה הפנימית של הטבע

וכשנכיר את הפסגה שאליה יש להגיע, נוכל להכיר גם את היסודות, את ראשית הכול, את הדרך שסלל ד' כדי להעלות את הטבע כולו. נראה שבלי תשוקה חזקה לכל הטבעי, מבלעדי ההימשכות אחר מה שנראה בהתחלה כנפרד ומתנגד לד', לא יהיה אפשר להרים את כל מדרגות הבריאה. בבסיס הבריאה עומדת קומה הנראית כנפרדת, עצמאית ומתנגדת, קומה שאליה הקב"ה נטע בתוכנו משיכה, שמתגלה פעמים רבות בצדדים נמוכים ושפלים עד כדי עבירה על רצונו של הבורא. אך בשורש, במעמקים, את אותו הטבע שבגללו אנו נופלים עלינו לרומם – והדרך לכך היא רק מתוך אהבתו. וכך כותב הרב (קובץ ז', מז):

ואותה האהבה הפנימית של הטבע, הגנוזה בעומק נשמתן של ישראל, הוא יסוד היצר הרע הישראלי, שמחולק לאין קץ מתכונתו של היצר הרע של כל עם ולשון, שתחת אשר היצר הרע הכללי ששורה בכל אומה הוא מיסוד הנחש הקדמוני בפנימיותו, מכוסף הרשעה והחיבול של כעס אויל, אין היצר הרע הישראלי כי אם לבוש בלבושים צואים, אבל תוכיותו היא שלהבת אש קודש, אהבת החיים והמציאות, אהבת הטבע מצד הנימוס העליון האלהי שלו, שתוצאותיה הנה כל תיקון וכל שכלול של עולם, כל פאר המידות וכל עדנת החכמות, אור האמת, אור ד' בעוצם גבורתו.

נובעת מכך השקפת חיים שלמה, שיש לה משמעות קריטית להשקפתנו על האומה בכללותה (קובץ א', קלב):

אין בתכונה של קיבוץ ציבורי בשום אופן אפשרות לנטיה של החלשת האהבה העצמית, ואיננה בה כי אם הירוס מוסרי, אם יזדמן, ורקבון פנימי האוכל כל. על כן אי אפשר כלל לדרוש שיהיה בעולם עם מוסרי, כי אם עם קדוש, עם שכל מה שיגביר את עצמו, כל מה שירומם את ערכו בפנים ובחוץ, כן ירומם ויגביר את האור והטוב בעולם. ונמצא שהתמצית הטוב שבמוסר כלולה היא כבר בהקדושה, בצורה יותר מפוארה, יפה ומענגת.

הטבע רוצה להתעלות ולהשתלם, ולמצוא בתוכו את מקורו העליון. זוהי שאיפתה המתמדת של המציאות הטבעית שאנו חלק ממנה (עין איה שבת א', לו):

תשוקת החיים... תשוקה כללית שהיא מקיימת יסוד העולם ודאי בנוייה היא על עומק הצדק והמוסר. אמנם נקודת הצדק שיש באהבת החיים היא מתבארת על שני דרכים: האחד הוא שיש שני מיני תשוקות נכבדות שכ"א מהן נכבדת, תשוקת ההתעלות, דהיינו להתרומם ולהשתלם ביותר, לעלות ממעלה למעלה, ותשוקת היות במצב מעולה ונכבד... ע"כ יסוד התשוקה לחיים הוא בנוי ע"פ היסוד המוסרי האדיר הצפון בנפש, תשוקת הוספת מעלה...חיבור הרוחניות והחומריות ופעולתן זה על זה, שחיבורן פועל אפשרות ההתעלות, וזה אפשר רק בחיים, וזהו יסוד הפנימי של תשוקת החיים הנטועה בנפש האדם...